

ЧЕПЕК-ТРЕГУБЕНКО О. С.,
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто питання розвитку інформаційного суспільства. Розкрито ретроспективу становлення інформаційного суспільства у світі в теоретичному та практичному аспектах. Надано його міжгалузеву характеристику. Акцентовано увагу на проблематиці визначення поняття інформаційного суспільства. З'ясовано переваги інформаційного суспільства для України у контексті формування громадянського суспільства та правової держави.

Ключові слова: суспільний лад, громадянське суспільство, правова держава, інформаційне суспільство, участь громадськості в управлінні державними справами, комунікація.

В статье рассмотрены вопросы развития информационного общества. Раскрыто ретроспективу становления информационного общества в мире в теоретическом и практическом аспектах. Осуществлен его межотраслевой анализ. Акцентировано внимание на проблематике определения понятия информационного общества. Выяснены преимущества информационного общества для Украины в контексте формирования гражданского общества и правового государства.

Ключевые слова: общественный строй, гражданское общество, правовое государство, информационное общество, участие общественности в управлении государственными делами, коммуникация.

In this article we considered question of development of information society. We explored retrospective of establishment of information society in world in theoretical and practical aspects. We provided its interdisciplinary characteristics. We concentrated our attention on problems of defining concept of information society. We learnt benefits of information society for Ukraine in context of establishment of civil society and legal state.

Key words: social system, civil society, legal state, information society, public participation in public affairs, communication.

Вступ. Нинішній розвиток цивілізації характеризується трансформаційними процесами – формуванням нової системи суспільства – інформаційної, де основними ресурсами є знання та інформація. Знання стають інструментом формування інтелектуального капіталу; інформаційні ресурси перетворюються на основний чинник соціального та економічного розвитку. Інформаційний прогрес – визначальний в оцінці ефективності становлення сучасного суспільства. Такі зміни є історично й соціально-економічно обумовленими та необхідними.

Стрімкий розвиток комп'ютеризації, мережі Інтернет та сучасних інформаційних технологій кардинально вплинув на всі сфери людської діяльності, змінив тисячолітні підходи збереження, передачі та обміну інформацією у суспільстві. Формування нової системи суспільства потребує не лише якісних інформаційних ресурсів та послуг, але й значного переосмислення уявлень щодо сутності процесів її розвитку та функціонування.

Вказана наукова тематика має теоретико-прикладне значення для розвитку громадянського суспільства та відкритої держави в Україні. Практична складова актуальності обраної проблематики полягає у швидкому становленні інформаційного суспільства як у світовому

масштабі, так і на локальному рівні. Разом із тим теоретичне обґрунтування розвитку інформаційного суспільства, зокрема, з позиції юридичної науки значно відстає від практичних потреб.

Концептуальні положення та світоглядно-методологічні орієнтири, що стали теоретичним підґрунтям розбудови сучасної концепції інформаційного суспільства відображені у наукових доробках І. Алексєєва, Р. Арона, Д. Белла, Дж. Бенігера, З. Бжезинського, Р. Брейтенштейна, Дж. Гелбрейта, Е. Гідденса, В. Дайзарда, Р. Дарендорфа, П. Друкера, А. Етціоні, Д. Естера, В. Іноземцева, Г. Кана, М. Кастельса, С. Леша, М. Маклюєна, Й. Масуди, Ф. Махлупа, Ф. Мечлапа, Дж. Нейсбітта, М. Порат, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера, А. Турена, Д. Уебстера, Ю. Хаяші, Ф. Фукуями, К. Ясперса та ін.

Дослідження філософських, соціологічних, політологічних, управлінських та інших аспектів регулювання суспільних відносин в інформаційно-комунікативній сфері здійснили І. Арістова, І. Бестужев-Лада, П. Біленчук, Н. Грицяк, О. Данильян, С. Дацюк, О. Дзьобань, Л. Дротянко, І. Жилиєв, В. Іноземцев, Ю. Ірхін, С. Кара-Мурза, С. Клименко, В. Ковалевський, Б. Колесніков, А. Колодюк, В. Ліпкан, О. Литвиненко, А. Марущак, М. Маханько, І. Мелюхін, Л. Наливайко, А. Новицький, О. Панарін, Г. Почепцов, О. Проскуріна, О. Рубанець, С. Руденко, М. Родіонов, В. Скалацький, С. Соловійов, В. Федорченко, Л. Хоменко, Д. Фролов, В. Цимбалюк та ін. Проте на сучасному етапі розвитку суспільства ця проблема-тика не стає предметом глибоких і всебічних досліджень ні у вітчизняних, ні у зарубіжних наукових доробках у сфері юриспруденції. До того ж, у науці відсутня цілісна теорія інформаційного суспільства.

Постановка завдання. Розглянувши питання розвитку інформаційного суспільства, розкрити ретроспективу становлення інформаційного суспільства у світі у теоретичному та практичному аспектах із наданням його міжгалузевої характеристики. Зосередити увагу на проблематиці визначення поняття інформаційного суспільства, а також з'ясувати його переваги для України у контексті формування громадянського суспільства та правової держави.

Результати дослідження. Починаючи з 1990-х р.р. термін «інформаційне суспільство» набув широкого розповсюдження у низці країн світу. Вперше це поняття запропоноване у 1966 р. професором Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші та ін. На думку фахівців, термін «інформаційне суспільство» характеризує суспільство, в якому у достатньому об'ємі циркулює високоякісна інформація та є всі необхідні засоби для її зберігання, розподілу і використання [1, с. 94]. Основним ресурсом розвитку в такому суспільстві є інтелект та інформація.

Зауважимо, що перші аналітичні дослідження інформаційного суспільства в його сучасному розумінні проведено ще у 1962 р. Ф. Махлупою у праці «Виробництво і розподіл знань у США», згодом М. Порат у роботі «Інформаційна економіка» у 1974 р. та ін. Наприкінці 1970-х проблематикою інформаційного суспільства зацікавилися в Європі, що було відзначено появою роботи Р. Пойрера «Інформаційний економічний підхід: характеристики обмеження і можливі перспективи».

Разом із тим слід зауважити, що першу науково обґрунтовану концепцію інформаційного суспільства запропонував у 1973 р. Д. Белл, на думку якого, зміни у соціальній структурі, що відбувалися у середині ХХ ст. свідчать про еволюцію індустріального суспільства до постіндустріального, яке і повинне стати визначальною соціальною формою ХХІ ст. Пізніше дослідник звернувся до обґрунтування поняття «інформаційне суспільство», яке, на думку автора, є новою назвою для постіндустріального суспільства, що підкреслює не його становище у послідовності ступенів суспільного розвитку (після індустріального суспільства), а основу визначення його соціальної структури – інформацію [2, с. 6].

Вагомий внесок у розвиток концепції постіндустріального суспільства зробив американський філософ та соціолог Е. Тофлер, який сприяв широкому розповсюдженню терміна «інформаційне суспільство», зокрема, через відому трилогію, присвячену дослідженню інформаційного суспільства: «Шок майбутнього» (1970 р.), «Третя хвиля» (1980 р.) та «Метаморфози влади» (1990 р.).

Е. Тофлер запропонував узагальнене бачення причин актуалізації ролі інформації у розвитку суспільства та виділив три основні типи цивілізації: аграрно-ремісничу, індустріальну й інформаційно-комп'ютерну. Основу кожної із трьох цивілізацій становить своя особлива система, пов'язана, відповідно, з матерією, енергією та інформацією. Формулюючи

основні принципи нової цивілізації, Е. Тофлер протиставляє їх принципам індустріальної цивілізації, до яких відносить: дестандартизацію, деспеціалізацію, десинхронізацію, деконцентрацію, демаксимізацію, децентралізацію. В умовах інформаційного суспільства формуються нові інститути, відносини, цінності – те, що Е. Тофлер називає новим ладом життя, який ґрунтується на різноманітних поновлюваних джерелах енергії; на методах виробництва, що заперечують більшість фабричних конвеєрів; на радикально змінених школах й об'єднаннях майбутнього тощо [3, с. 225–234].

Формування інформаційного суспільства Й. Масуда пов'язує з його комп'ютеризацією та виділяє чотири її етапи: 1) науки; 2) менеджменту; 3) суспільства (система освіти, медицини, соціального забезпечення тощо); 4) на рівні індивідуальності [4, с. 36–39]. Процес «інформатизації» охоплює кожну сферу суспільної діяльності. Інформаційне суспільство є новою фазою в історичному розвитку передових країн.

Сьогодні поняття «інформаційне суспільство» ґрунтовно увійшло до світового наукового і суспільно-політичного термінологічного поля. Безумовно, сформулювати чітке визначення, виокремити ознаки будь-якого явища чи процесу, коли вони знаходяться на стадії формування, досить складно. Не випадково, термін «інформаційне суспільство» частіше живається, ніж визначається. Проте нині спроби такого визначення досить розповсюджені.

Науковці відзначають, що смислові модифікації поняття «інформаційне суспільство» у різних країнах демонструють соціально-політичні, суспільні, наукові перспективи розвитку цього феномена [5, с. 251]. Це поняття містить як теоретичний, так і практичний аспекти. Визначення терміну «інформаційне суспільство» відрізняється через різні критерії, які покладають в їх основу автори.

У соціологічній енциклопедії інформаційне суспільство трактується як поняття модернізаційної парадигми філософії історії та соціальних дисциплін, згідно з якою будь-яке суспільство проходить три стадії розвитку: 1) аграрну (доіндустріальну); 2) сучасну (індустріальну); 3) постсучасну (інформаційну), де інформаційне суспільство розглядається як якісно новий період у розвитку цивілізації [6, с. 386]. Важливо підкреслити, що інформаційне суспільство не формується у межах певної держави чи групи держав, а розвивається на наддержавному рівні. Це надає підстави визначити глобальність змісту терміну «інформаційне суспільство».

В. Брижко, О. Гальченко, В. Цимпалюк та інші визначають інформаційне суспільство, як: 1) суспільство, в якому більшість робітників займаються створенням, збиранням, реєстрацією, накопиченням, збереженням і поширенням інформації, особливо її вищої форми – знань; 2) суспільство, в якому діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку [7, с. 59]. Інформаційне суспільство – це суспільство з домінуванням зайнятості населення у сфері виробництва, накопичення, передачі та розповсюдження інформації, широко розвинутою та різноманітною сферою послуг, високим рівнем опосередкування суспільних відносин, трудової діяльності та особистого життя, інформаційно-комунікаційними технологіями і знаннємісткою економікою, констатує Б. Колесніков [8, с. 26]. Ю. Данько вважає, що інформаційне суспільство – соціальна й футурологічна концепція, де основним чинником суспільного розвитку є виробництво й використання науково-технічної та іншої інформації; одна з теоретичних моделей, що використовуються для характеристики якісно нового етапу суспільного розвитку, в який вступили розвинені країни з початком інформаційно-комп'ютерної революції [9, с. 78]. С. Даниленко відзначає, що у сучасному розумінні інформаційне суспільство – передусім, гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміщення акцентів із виробничої на невиробничу сферу, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей [10, с. 65–66]. М. Кастельс наголошує, що поняття «інформаційне суспільство» вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у цей історичний період, генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади [11, с. 43]. Поняття інформаційного суспільства відображає об'єктивну тенденцію у соціальній еволюції, коли інформація стає однією з головних цінностей у житті людей.

На думку М. Лисенко, у цілому визначення інформаційного суспільства можна звести до того, що – це суспільство, яке базується на інформації, де інформація, знання та техноло-

гічні системи, що детермінують інформаційну революцію, виступають основними характеристиками нового суспільства, яке радикально відрізняється від попереднього етапу розвитку цивілізації [12]. Інформація – єдиний ресурс, який в ході еволюції людського суспільства постійно збільшується.

Інформація завжди була невід’ємною складовою життя людини. Якщо у період виробничо-практичної діяльності людей вирішальна роль відводилася речовинним та енергетичним ресурсам, що, як уявлялося, повністю визначали перспективи розвитку людства, то нині інформація і знання все більше стають третім – доповненням до матерії й енергії – головним ресурсом суспільства [13, с. 91]. Інформація має таке ж стратегічне значення, як і природні, фінансові, трудові й інші ресурси для розвитку суспільства та держави. Разом із тим інформація виходить за національні межі та інтегрується у світовий інформаційний простір.

Інформаційне суспільство потрібно сприймати не в буквальному сенсі, а розглядати як орієнтир, тенденцію щодо змін у сучасному суспільстві. Ця модель загалом орієнтована на майбутнє, але у розвинених країнах вже можна назвати багато викликаних інформаційними технологіями змін, які підтверджують концепцію інформаційного суспільства [14, с. 116]. Інформація та знання є одним із головних стратегічних ресурсів держави та суспільства.

Інформація як основний елемент інформаційного суспільства за рахунок інформаційно-комунікаційних технологій стає рушійною силою громадянського суспільства [15, с. 53]. У сучасних філософській та політологічній науках, а також в офіційних міжнародних програмних документах інформаційне суспільство ототожнюють із суспільством демократичним, в якому інформація й інформаційні технології слугують не тільки економічному та технологічному розвитку, але й забезпеченню прав і свобод громадян [16, с. 25]. Інформаційне суспільство сприяє ефективній реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами. Це відповідає пріоритетним цілям демократичних держав. Тому відкрите інформаційне суспільство має створюватися для всіх і одночасно для кожної конкретної людини окремо.

За низкою своїх фундаментальних ознак інформаційна сфера є цілісним феноменом, але на рівні соціальної практики інформаційний компонент наявний у всіх основних галузях суспільного життя, її прояви є досить різноманітними. Інформаційну сферу можна розглядати, як окремий сектор економіки та чинник її модернізації; як джерело потужних соціокультурних трансформацій тощо [10, с. 64]. Це зумовлює однією з головних ознак досліджуваного явища визначити інтеграційний характер, тобто, інформаційна сфера поєднує та ефективно взаємодіє з такими системами суспільного ладу, як політична, економічна, соціальна та духовно-культурна.

Не менш вагомою ознакою інформаційного суспільства необхідно вважати комунікацію, оскільки інформаційне суспільство передбачає появу альтернативних форм взаємодії різних суб’єктів. Разом із тим розвиток інформаційного суспільства не передбачає відмови від традиційних форм взаємодії, зокрема інститутів громадянського суспільства з органами публічної влади, і переходу виключно до інноваційних форм. Це дозволяє сприймати інформаційне суспільство, як процес пошуку ефективніших засобів комунікації.

Однією із важливих сучасних світових тенденцій стала глобалізація, що істотно впливає на інформаційно-комунікаційну сферу. В епоху глобалізації за умови тотального поширення комунікаційних систем інформація посідає провідне місце у формуванні ціннісних та ідеологічних структур. Інформаційні технології та глобалізація зумовлюють формування глобального інформаційного громадянського суспільства. У зв’язку з цим до найважливіших завдань кожної держави належать формування і розвиток інформаційної інфраструктури й інтеграція у глобальне інформаційне суспільство.

Провідні держави світу зайняли активну позицію щодо формування нового типу соціальної організації, визначили політику і сформулювали стратегію його становлення. У розвинених країнах суттєвий потенціал (як позитивний, так і негативний) соціокультурного елемента процесів інформаційної «технологізації» вже усвідомлений не тільки на науково-експертному, але й на політичному, управлінському, юридичному рівнях. Нині для країн, що перебувають у трансформаційному стані, зокрема й України, інформаційне суспільство поки що у більшості випадків є теоретичним положенням, аніж реальною практикою. Вирішення цих питань є необхідною умовою сталого розвитку держави та її повноцінного входження до світової спільноти.

Розвиток інформаційного суспільства у нашій державі передбачає цілеспрямовану узгоджену діяльність усіх органів публічної влади, формування та реалізацію державної політики розбудови інформаційного суспільства, як невід'ємну складову державної політики сталого розвитку [17, с. 6]. В Україні майже з початку часів її незалежності формування інформаційного суспільства декларується, як пріоритетний напрям державної політики та визначальна умова досягнення соціального, економічного і політичного розвитку. У цьому сенсі вітчизняне державотворення спрямовується на стандарти, сформовані провідними країнами світу. Поступово виробляються правові засади функціонування інформаційного суспільства, створюються єдині національні інформаційні системи тощо.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що сьогодні відбувається формування особливий системи суспільства – інформаційної. Теорія інформаційного суспільства має міждисциплінарний характер, дослідження якого здійснюється у межах низки наук – філософії, політології, соціології, історії, теорії комунікації тощо. Незважаючи на зростаючий досвід національних держав, міжурядових та громадських організацій у формуванні та розвитку інформаційного суспільства, принципова єдність щодо сутності та змісту інформаційного суспільства відсутня. Є низка дефініцій поняття «інформаційне суспільство», проте чітке та критичне його формулювання вченими практично не визначається; існуючі дефініції, переважно, мають загальний характер; суть інформаційного суспільства розкривається через перерахування його переваг тощо. Ключовим елементом інформаційного суспільства є комунікація. Поява інформаційного суспільства та інформаційного простору зумовлює необхідність переосмислення сутності, змісту, юридичної техніки правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Процес становлення державності та громадянського суспільства потребує формування власного інформаційного простору. У цьому контексті довгостроковою стратегічною перспективою нашої держави має стати розбудова саме демократичного інформаційного суспільства, створення розвинутого інформаційно-комунікаційного середовища і входження країни до світового глобального інформаційного співтовариства, що повинно забезпечити суттєве підвищення якості життя населення, сприяти соціально-політичній стабільності суспільства і держави, підвищенню конкурентоздатності країни тощо. Швидке поширення інформаційно-комунікаційних технологій вимагає кардинальних змін в інформаційній сфері на глобальному рівні, оскільки їх фундаментальний вплив стосується державних структур та інститутів громадянського суспільства, його економічної, соціальної та інших сфер.

Список використаних джерел:

1. Краморенко Н.Р. Інформаційна економіка як імператив розвитку електронної комерції / Н.Р. Краморенко // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 26. – С. 90–98.
2. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / А.В. Колодюк. – К., 2005. – 20 с.
3. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ. К.Ю. Бурмистрова и др.]. – М. : АСТ, 2009. – 795 с.
4. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash. : World Future Society, 1983. – 234 p.
5. Компанцева Л.Ф. Концепт «Информационное общество» как когнитивная основа измененный языковой картины мира современного общества / Л.Ф. Компанцева // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2010. – Вип. 89 (1). – С. 250–255.
6. Социология : Энциклопедия / [Сост. А.А Грицанов, В.Л. Абушенко]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
7. Інформаційне суспільство: дефініції, людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимпалюк та ін. – К. : Інтеграл, 2002. – 220 с.
8. Колесніков Б.П. Державні механізми управління ризиками розвитку інформаційного суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 – «Механізм державного управління» / Б.П. Колесніков. – Донецьк, 2011. – 36 с.

9. Данько Ю.А. Теорії інформаційного суспільства в сучасному науковому дискурсі / Ю.А. Данько // Сучасне суспільство. – 2013. – Вип. 1. – С. 76–84.
10. Даниленко С.І. Інформаційне суспільство в контексті цивілізаційного вибору України / С.І. Даниленко // Проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 7. – С. 64–76.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. ; под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
12. Лисенко М.В. Інформаційне суспільство, як теорія і практика сучасності. – [Електронний ресурс] / М.В. Лисенко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2007-2-1/04_Lisenko.pdf.
13. Степанов В.Ю. Інформаційна культура сучасного інформаційного суспільства / В.Ю. Степанов // Вісник Харківської державної академії культури. – 2009. – Вип. 27. – С. 91–97.
14. Мартин У.Дж. Информационное общество (реферат) // Теория и практика общественно-научной информации // Ежеквартальник / Ред. кол.: В.А. Виноградов (гл. ред.) и др. – М., 1990. – № 3. – С. 116–120.
15. Камінська І.В. «Електронний суд» як гарантія доступності правосуддя / І.В. Камінська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Число 3. – С. 52–60.
16. Гапотій В.Д. Інформаційне суспільство та інформаційний суверенітет: теоретико-правовий аспект / В.Д. Гапотій, А.А. Письменицький // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 24–33.
17. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / С.Г. Соловйов та ін. ; заг. ред. Н.В. Грицяк. – К. : К.І.С., 2015. – 320 с.

